

ISSN : 2278-8204

International Monthly Research Journal For All Subjects

AKSHARDEEP

Editor
Ganpu Lahane

प्रादेशिक इतिहास : हिमायतनगर (वाढोणा)

प्रा.डॉ.वसंत व्यंकटराव कदम
विभाग प्रमुख - इतिहास विभाग
हुतात्मा जयवंतराव पाटील
महाविद्यालय, हिमायतनगर

प्रादेशिक इतिहास किंवा स्थानिक इतिहास ही इतिहास या विषयाची एक महत्वाची शाखा आहे. इतिहासाचा अभ्यास करीत असतांना बऱ्याचवेळा असे होते की, आपण जागतिक पातळीवरील एखादया खंडाचा, तेथील घटनेचा किंवा तेथील घडामोडीचा अभ्यास करतो. आपल्याही राष्ट्राचा इतिहास लिहिला जातो व तो अभ्यासलाही जातो; परंतु आपण ज्या प्रदेशात ज्या स्थळी ज्या ठिकाणी वास्तव्य करतो त्या प्रदेशाचा किंवा त्या स्थळाचा, त्या नगराचा अथवा सभोवतालच्या परिसराचा इतिहास आपणास माहित नसतो. तो इतिहास जाणून घेण्याची इच्छा ज्या वेळी संशोधकाच्या मनात प्रगट होते त्याच वेळी स्थानिक किंवा प्रादेशिक इतिहासाच्या अभ्यासाला सुरुवात होते.

जागतिक पातळीवपर प्रत्येक खंडाला त्या खंडातील प्रत्येक राष्ट्राला त्या राष्ट्रातील प्रत्येक प्रदेशाला किंवा त्यातील एखादया स्थळालाही इतिहास असतो आणि तो इतिहास सतत समाजापुढे आरशाप्रमाणे असतो. तसेच मानवी मनाची भुतकाळाकडे पाहण्याची एक सहज प्रवृत्ती असते त्या प्रवृत्तीतून आपल्या परिसरातील भव्य अशा वास्तू, स्थापत्य अवशेष, मंदिरे, गढी, वाडे, बारव, तटबंदी, मुर्ती व मंदिराचे शिल्प स्थापत्य ही अवशेषे इतिहास व संस्कृतीचा वारसा वर्षानुवर्ष जपत असताना आढळतात. त्या कोणी निर्माण केल्या ? कोणी बांधले ? हे असे का ? असे अनेक प्रश्न मनात निर्माण होतात. त्यातूनच स्थानिक इतिहासाच्या अभ्यासाला आणि संशोधनाला प्रारंभ होतो.

मराठवाडयातील नांदेड जिल्हयातील हिमायतनगर (वाढोणा) हे एक तालुक्याचे ठिकाण असून या परिसराला प्राचिन इतिहास व संस्कृतीचा मोठा वारसा मिळालेला आहे आणि तो आजही आपल्याला पुरातत्वीय अवशेषांच्यारूपाने पाहावयास मिळतो. या नगरात सातवाहन, वाकाटक, बदामिचे चालुक्य, राष्ट्रकुट, कल्याणीचे चालुक्य आणि देवगीरीचे यादवकालिन विविध स्थापत्य व पुरातत्वीय अवशेष पाहावयास मिळतात. त्यामध्ये मंदिर स्थापत्य, मुर्तिशिल्प, बारव, आड, गढी आणि नागरी वास्तु यांचा समावेश होतो. ही अवशेष हिमायतनगर (वाढोणा) या नगराच्या प्राचीन कला व वैभव संपत्तीची आणि समृद्धतेची साक्ष देतात.

हिमायतनगर (वाढोणा) स्थाळाचे प्राचिनत्व : हिमायतनगर (वाढोणा) या स्थळाला आणि परिसराला प्राचीन इतिहास व संस्कृतीचा मोठा वारसा लाभलेला आहे. कारण मराठवाडयातील अनेक भागात अश्मयुगातील मानवी संस्कृतीचे अवशेष मिळालेले आहेत. हे अवशेष गोदावरी, तेरणा, मांजरा व पैनगंगा नद्यांच्या पात्रात मिळालेली आहेत. नांदेड जिल्हयात इ.स.१९७७

मध्ये चार्ट जातीच्या दगडाची (गारगोटी) ची हत्यारे मिळाली आहेत. हिमायतनगर पासून जवळच असलेल्या कयाघू नदीच्या पात्रात शेख आयुब नावाचा शेतकरी विहीर खोदत असताना डायनासोर सदृश प्राण्याच्या हाडाचा सांगाडा मिळाला आहे. पुरातत्व विभागाने ५ सप्टेंबर १९९७ रोजी या ठिकाणास भेट देऊन सांगाड्याचे निरीक्षण केले व हा सांगाडा दहा हजार वर्षांपूर्वीचा आसावा असा अंदाज व्यक्त केला. विशेष म्हणजे येथून अगदी जवळच असलेल्या शिऊर या स्थळी प्राचीन काळाचा वारसा जपणाऱ्या लेण्या आहेत. हया लेण्या वाकाटककालीन असल्याचे मत प्रसिध्द इतिहास संशोधक डॉ.प्रभाकर देव यांनी व्यक्त केले. तसेच डॉ.अनिल कठारे यांनीही या मताला दुजोरा दिला आहे. या स्थळी ऑगस्ट २०११ मध्ये डेक्कन कॉलेज, पुणे येथील संशोधक समुहाने भेट देऊन सर्वेक्षण केले व नंतर पुरातत्व विभाग, डेक्कन कॉलेज, पुणे व सोलापूर विद्यापीठातील पुरातत्व विभागाच्या संयुक्त विद्यमाने १७ डिसेंबर २०११ ते ५ फेब्रुवारी २०१२ या कालावधीत उत्खनन करण्यात आले. त्यांनी केलेल्या उत्खननात सातवाहनकालीन संस्कृतीचे अनेक अवशेष प्राप्त झालेले आहेत. हिमायतनगर (वाढोणा) च्या परिसरात प्रामुख्याने राष्ट्रकुट, कल्याणीचे चालुक्य आणि देवगीरीच्या यादव काळातील पुरातत्वीय अवशेष आढळतात; परंतु या कालखंडाच्या मागेही या नगराचा इतिहास जातो. सातवाहन घराणे हे महाराष्ट्रातील पहिले ज्ञात राजकीय घराणे म्हणून ओळखले जाते या घराण्याने इ.स.पू. २३० पासून इ.स.२३० पर्यंत राजकीय पटलावर आपले अधिराज्य गाजविले हे भारताच्या इतिहासातील एक दैदिप्यमान घराणे म्हणून ओळखले जाते. पांड्या मातीची शेते आणि टेकडे, गुलाबी फिक्कट रंगाची खापरे आणि पाण्यावर तरंगणाऱ्या विटा ही सातवाहन काळाची वैशिष्ट्ये आहेत. हिमायतनगर (वाढोणा) या ठिकाणी पांड्या मातीची शेते, पाण्यावर तरंगणाऱ्या विटा मोठ्या प्रमाणात आणि काळी व गुलाबी रंगाची फिक्कट खापरे काही प्रमाणात मिळतात. यावरून सातवाहन काळात हिमायतनगर (वाढोणा) या नगराचे अस्तीत्व होते हे स्पष्ट होते. तसेच सातवाहनकालीन नाणे हे तर येथील उत्खननात तसेच पैठण (प्रतिष्ठान), भोकरदन आणि नांदेड या ठिकाणी मिळाले आहेत. विशेषतः येथे देखील नगराच्या उत्तरेस गावालगत एक छोटा नाला आहे. या नाल्याच्या बांधावर श्री भाऊराव ढोणे यांना एक सातवाहनकालीन नाणे प्राप्त झाले आहे. हे नाणे आज श्री सटवाजीराव ढोणे (गुरुजी) यांच्याकडे आहे. या नाण्यावरून सातवाहन घराण्याचे या नगराशी असलेले संबंध स्पष्ट होतात व या नगराचे प्राचिनत्व सातवाहन काळाशी जाऊन भिडते.

संदर्भ सूची :

- १) डॉ.सरला धारणकर, इतिहासाचा अभ्यास आणि संशोधन, बिना प्रकाशन नाशिक पृ.क्र.२०, २१
- २) प्रा.आर.डी.गायकवाड, डॉ.बी.एन.सरदेसाई व इतर इतिहास लेखनशास्त्र फडके प्रकाशन, कोल्हापुर पृ.क्र.३२, ३४
- ३) डॉ.गौतम पाटील, डॉ.अनिल कठारे, मराठवाड्याचा सांस्कृतिक इतिहास, पुनम प्रकाशन वंझार पृ.क्र. ०७
- ४) देव शां.भा., तेर, मुंबई, पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालयाचे विभाग महाराष्ट्र शासन. पृ.क्र.१
- ५) डॉ.अरविंद सोनटक्के, डॉ.शिवाजी पवार, (सं.पा.) प्रादेशिक ऐतिहासिक वारसा अनुराधा पब्लीकेशन्स, सिडको नांदेड पृ.क्र.८०, ८१